

POVESTE CU ȚIGANI MAGHIARI¹

*„A fost Ungaria, a fost România, acu’i lumea noastră a țiganilor“
(țigan maghiar)*

PRELIMINARII

Acest studiu analizează comunitatea de țigani maghiari din satul Zăbala, județul Covasna. La ora actuală, satul Zăbala include nu numai vechea vatră a satului, dar și fostul sat Pava. Datorită problematicii existente, demersul nostru s-a concentrat numai asupra vechii vetre a satului și nu a analizat și cazul Pavei. Eventualele neconcordanțe de date se datorează acestei opțiuni ce vizează numai analiza comunității din Zăbala (nu și cea din Pava). În acest sens, unitatea analizată este vatra satului și nu satul ca unitate administrativ-teritorială. Cercetarea de teren a fost începută în anul 1996 împreună cu colegii Viorel Anăstăsoaie și Mirel Paladă. Prima etapă a cercetării a avut ca scop analiza raportului dintre români și maghiari; dincolo însă de aceste raporturi, am remarcat dinamica pe care comunitatea de țigani maghiari a suferit-o în ultimul deceniu. Această comunitate se scindează într-un interval de timp extrem de scurt (opt ani de zile) în două sub-comunități: țigani maghiari bogați – care locuiesc în centrul satului și țigani maghiari săraci ce locuiesc „în țigania“ de la marginea localității. Aceste două categorii evoluează diferit și se raportează diferit la celelalte comunități din localitate, antrenând negocieri și jocuri simbolice intercomunitare diferite.

TERENUL DE CERCETARE

...Terenul reprezintă înainte de toate o experiență personală. Curios fiind, te ciocnești zilnic de substanța care alimentează ca într-un mit al lui Sisif o permanență neliniște interioară. Încercând să-i faci față, îți alimentezi succesiv poziții și puncte de vedere adeseori divergente sau contradictorii. Putem considera că are loc un fel de negociere continuă între noi și teren, între noi și noi, între pozițiile teoretice și metodologice între care într-un mod mai mult sau mai puțin fortuit, ne balansăm...

...Și pentru ca să argumentez cele spuse anterior, o să redau câteva momente din experiența proprie de teren...

¹ În acest material vom utiliza pentru comunitatea rromă titlatura de țigani maghiari, datorită faptului că aceasta este autoidentificarea membrilor comunității studiate. Când am utilizat titlatura „țigani“ sau „țiganie“, aceasta nu a avut conotații peiorative, ci am încercat să redau informația din teren.

Terenul din Zăbala

Primul contact cu „țigani maghiari din deal“ a fost în primăvara anului 1997. Ziua în care am intrat pentru prima dată în „țiganie“ era mohorâtă și ploioasă și drumul către casele țiganilor maghiari devenise ca de obicei o clisă groasă de noroi. Pentru a putea ajunge la țigani maghiari a trebuit să parcurgem aceasta „graniță“, deși încă de la primii pași am uitat de unde începe și unde ni se termină încălțăminte. Am urcat apoi dealul, spre „țiganie“. La vederea noastră, din case au început să ne iasă în întâmpinare bărbați, femei, copii. „– Domnii, faceți și la noi poze! și la noi... și la noi!“ Învățaseră lecția de la vizitele anterioare ale unor studenți maghiari. Din momentul în care primul moment de contact a fost stabilit, aparatul de fotografiat a constituit principalul mijloc de comunicare. Astfel, cu ajutorul lui am putut intra în case – insalubre; am fotografiat interioare, oameni, obiecte. Adevărat „făcător de minuni“, aparatul foto a mobilizat întreaga comunitate țigănească, tineri și bătrâni ieșindu-ne în întâmpinare și îndreptându-se către noi. Toată lumea dorea să se fotografieze, unii cu caii, alții cu iubitele, cu copiii, cu topoare sau cu acordeoane. Ca un mesaj împotriva efemerului, fiecare dorea să fie immortalizat cu obiectele care îl reprezentau cel mai bine și regăseam în aceste asocieri simbolice ideea de forță, de libertate sau de iubire, ce recompuneau într-un mod cu totul specific un univers mental propriu...

Vorbeau prost românește, fiind țigani unguri. Era însă suficient cât să ne putem înțelege. Ne-am prezentat, le-am spus de ce suntem în sat și care este scopul nostru. Când au aflat ca suntem de la București, caracterul discuției purtate s-a schimbat: „– A, de la București? Să spunei acolo, la guvernul cum trăim noi aicea. Că suntem săraci, pământ n-avem, animale n-avem, nimic n-avem...“ și dialogul inițial s-a transformat în monolog. Pentru a nu denatura caracterul discuției, am argumentat că suntem studenți și că nu avem putere, iar motivul pentru care eram acolo era realizarea practicii. Aceste informații au schimbat datele problemei și am devenit neinteresanți pentru ei...

...Mai era însă aparatul de fotografiat, care rămânea o ispită mare. Ca schimb pentru că i-am fotografiat și pentru promisiunea că le vom trimite poze, au stat mai mult de vorbă cu noi. Într-una dintre case, un acordeonist ne-a cântat muzică ungurească țigănească, dar membrii familiei sale au considerat că fotografiatul nu era de ajuns pentru a „plăti“ cântecul lor; atunci ne-au cerut bani. Le-am răspuns că nu avem, iar ei ne-au rugat să dansăm pe muzica lor; am dansat la rândul nostru, acceptând de la bun început acest „schimb“ reciproc... și acest tip de raporturi, așezări și reașezări de poziții a continuat până în momentul când am părăsit „țigania“...

Dincolo de ușurința cu care am stabilit comunicarea, am descoperit în țigani maghiari negociatori foarte buni (negociere având de cele mai multe ori forma unui joc, dar cu un subsidiar clar). Adeseori, pentru a păstra co-

municarea cu ei, trebuia să intrăm într-un raport ale cărei date de cele mai multe ori ne erau trasate. Pipăirea aparatului foto, a reportofonului, erau practici curente pe care trebuia să le evităm cu atenție și răbdare, pentru a nu perturba comunicarea stabilită. Cum nu au putut să materializeze nimic în urma relației cu noi, s-au mulțumit cu promisiunea că o să le trimitem fotografiile și tot ca un schimb, au stat de vorbă cu noi. Doar noi am mers la ei „în țiganie“, nu?...

...Cu țiganii maghiari din centrul satului, lucrurile au evoluat diferit. Având un standard de viață relativ ridicat, nu am sesizat la aceștia aceeași „fervoare“ ca în cazul dintâi, iar comportamentul le era mult mai „temperat“. Ca și prima dată, aparatul de fotografiat a fost o bună „intrare în teren“. În afara de aceasta un alt atu a fost că noi (români) am mers la ei (țigani maghiari) și am intrat în casele lor. Pentru țiganii maghiari din centrul satului, „depășirea“ stigmatului este importantă și manifestă adesea un soi de „recunoștință“ (ușor sesizabilă) față de românii sau maghiarii cu care întrețin relații de prietenie.

Această atitudine devine evidentă mai ales în momentul în care comunicarea se manifestă în spațiul public: a-ți petrece timpul cu ei, a sta la aceeași masă sau a juca biliard este „răscumpărat“ adesea prin suportarea consumației. Diferența amintită care apare la raportarea dintre spațiul privat – spațiul public a fost evidențiată mai ales în cazul fotografierii: același act a avut în cele două contexte o importanță diferită – în spațiul privat nu au oferit nimic pentru fotografiere, în timp ce în spațiul public au simțit nevoia „să plătească actul“ prin bani sau băutura.

În următoarele etape, am adus țiganilor maghiari fotografiile promise și i-am vizitat în numeroase rânduri. În cele din urmă, am reușit, datorită relației ce se statornicise să obținem interviuri înregistrate ce cuprindeau inclusiv informații despre modul în care își câștigă existența. Acest lucru mi s-a părut important, deoarece sunt reticenți în momentul în care trebuie să dea detalii asupra afacerilor proprii. De asemenea, în momentele în care eram prea insistenți în a obține detalii privind aceste afaceri, deveneau reticenți, iar comunicarea slăbea.

Față de țiganii maghiari din deal, în cazul țiganilor maghiari din centru un punct sensibil al interviurilor l-a constituit centrarea întrebărilor asupra identității lor etnice. Considerându-se maghiari, dar conștienți de stigmatul ce li se aplică de către românii și maghiarii din sat, aluzia la legătura lor cu grupul de țigani maghiari din deal sau la identitatea de țigan maghiar genera reacții diferite, de la indiferență, la totală distanțare. Spre exemplu, la întrebarea: „– *Dumneavoastră unde ați locuit înainte de a veni aici?*“, ei răspundeau aproape identic: „– *Sus, pe strada Românească.*“, sau cu alte cuvinte: „– *Degeaba vreți să spuneți că suntem țigani, noi tot nu suntem. Venim de sus, din deal, dar nu din zona țigănească, ci din cea românească.*“ În sprijinul celor afirmate, amintesc de un episod care mi s-a părut pe undeva emblematic. La una din vizitele făcute la țiganii maghiari săraci, am obser-

vat în fața uneia dintre case fratele unui țigan bogat. Momentul apariției mele în comunitatea din deal a coincis cu „disparația“ fulgerătoare a lui; până seara târziu, acesta nu și-a mai făcut apariția în comunitate, deși ceilalți țigani maghiari erau prezenți. Era ca și cum, din întâmplare sau nu, l-aș fi surprins asupra unui delict – recunoașterea apartenenței sale la comunitatea de țigani maghiari săraci. Evocările de mai sus pot fi considerate oarecum „imagini elocvente“ și arată într-o măsură mai mică sau mai mare influența stigmatului asupra comportamentului lor cotidian.

Pentru a fi mai expresiv, voi aduce în prim plan experiența de teren, intrând în registrul impresiilor și amintirilor personale:

„*«...Maĵlát se uita la mine. Avea un pulover de culoare închisă, care nu reușea însă să-i acopere toată burta. Când m-am uitat mai atent, m-am speriat. Pielea lui avea o culoare galben-verzuie. Era probabil bolnav.»*

«*Hai, domnu' și la mine să vedeți cum trăiesc!*», mi-a adresat o invitație pe care nu puteam să o refuz, deși sincer să fiu în acel moment nu vroiam să intru în casa lui. M-am apropiat și am dat mâna cu el. M-a condus înăuntru și m-a prezentat familiei. Nevastă, copiii, părinți. A început să-mi povestească despre viața lui, de greutate, de munca la Ungaria și viața de la România. Sincer să fiu, cu greu puteam să mă concentrez la ceea ce-mi spunea. În încăperea plutea un miros greu de mâncare și de stătut. O stare difuză de incomfort, generată de simțurile olfactive, a pus stăpânire pe mine și atmosfera insalubră mă apăsa. Într-un final, am terminat interviul și am ieșit afară. Am mers apoi la vecinul lui și am intrat în casa acestuia. Nevasta lui gătea o porție de cartofi în untură, împrăștiind un miros ranced în toată casa. Amabil, bărbatul m-a poftit să mănânc dar l-am refuzat, spunându-i că mă grăbesc să ajung în sat. Cum am terminat cele spuse, m-am repezit afară să iau o gură de aer proaspăt, după care mi-au trebuit circa cinci minute pentru a-mi reveni din acea atmosferă apăsătoare.

Nu am apucat să-mi trag sufletul bine, când un tânăr de vreo 25 de ani a venit spre mine și mi-a spus: «*– Domnu, aveți aparat, hai faceți și la tata poză, că e pe moarte. E paralizat de trei luni și vreau poză cu el.*» În ciuda primului impuls, nu am reușit să mă opun dorinței acestuia și m-am dus să fac poza tatălui muribund. Intrat în casă, atmosfera s-a însuflețit dintr-o dată. Soția și copiii acestuia au început imediat să deretice prin camera unde zăcea bătrânul, apoi i-au curățat fața și l-au ridicat cu greu în capul oaselor. Am făcut fotografia, apoi m-am grăbit să plec din «țiganie»...

În ziua aceea fusese mult prea mult. În interval de numai câteva ceasuri simțisem împrejurul meu boală, mizerie, tristețe, dar uneori și bucurie – un amestec de sentimente și atitudini mult prea greu de uitat. Simțeam mîntea mult prea «încărcată» de ceea ce respirasem și văzusem și o stare de oboseală îmi stăpânea corpul și gândurile“.

*

„Era seara târziu, trecut de mult de orele 22⁰⁰. Veneam de sus, din zona românească. În tot satul era întuneric beznă și dacă nu aș fi avut lanternă m-aș fi descurcat cu greu. Ajuns în centrul satului, totul părea mort. Doar la Pisica la bar se auzea ceva muzică disco. M-am îndreptat într-acolo, să văd ce se mai întâmplase prin sat și eventual să mai fac un interviu.

Barul lui Pisica este caracteristic pentru ceea ce se numește o cârciuma de sat. Trei încăperi mici și murdare, probabil nevăruite de mai bine de vre-o douăzeci de ani, sunt compartimentate funcțional în bar, sală de discotecă și sală de consumație. Scaune și mese mici, murdare, jocuri de noroc electronice, o masă de biliard. Podeaua de lemn este în permanență plină de noroi sau praf, care de altfel reușește să impregneze până și aerul respirat. Pentru perioada de iarnă, barul este încălzit cu o sobă de metal stricată, în jurul căreia se înghesuie consumatorii. Cu toate că este permanent murdar, barul lui Pisica este un loc primitiv, unde ai ocazia să întâlnești toate categoriile de oameni din Zăbala și poți avea acces la cele mai diverse noutăți locale.

Am deschis ușa barului și am intrat. Că de obicei, era plin. Cea mai mare parte dintre consumatori erau țigani maghiari care se jucau la aparatele de jocuri electronice. Țigăncile, parfumate și aranjate, se uitau lung la noi de fiecare dată când apăream prin preajmă. M-am dus întins la bar și am comandat un pahar de chimion secuiesc. Mi-am luat paharul, m-am așezat la o masă alături de doi săteni și am început să vorbesc cu ei. Abia în momentul în care am dus paharul la gură, mi-am dat seama de mirosul de băutura proastă care trena în toată încăperea. Mi-am îndreptat atenția apoi către discuțiile purtate, însă din cauza oboselii nu am putut să disting clar cuvintele românești de cele ungurești. În cele din urmă, am lăsat-o baltă.

La bar se cânta un blues de B.B. King, care mi-a captat interesul. Am avut senzația în acele momente că urmăresc «live», un video clip. Un video clip având aceeași atmosferă cu fum dens, veșnica masă de biliard, personajele pitorești clasice. De data asta însă, totul era natural și scăpa oricărei idei de spațiu scenografic. Fiind autentic, m-a impresionat mult mai mult. Personajele de aici trăiau, gândeau, vorbeau, își duceau adesea viața în acest loc care devenea pentru ei într-un fel – familial – un loc de raportare la celălalt, de comunicare, un loc devenit «cald» prin însăși existența lor. Era un loc viu... și cred că pentru mine a fost cel mai autentic blues de până atunci.“

Despre metodele folosite și construcția interpretării

Sentimentul resimțit în Zăbala a fost acela al unei construcții reciproce, a unei relații în ambele sensuri, plasată undeva între interpretare și autointerpretare – construcție și explicație a terenului versus construcție și experiență proprie.

Metodele de cercetare folosite au fost clasice pentru un astfel de teren: biografia socială, observația și interviul, nedirecționat sau semidirecționat. O principală limită a comunicării cu subiecții aleși (pe care deja am amintit-o) a fost faptul că noi nu cunoaștem limba maghiară, iar țiganii maghiari

nu cunosc bine limba română; de aceea a trebuit să reconstituim anumite informații prin interviuri cu români sau maghiari. De asemenea, cea mai mare parte din informațiile obținute de la țiganii maghiari au trebuit să fie verificate, căci exista posibilitatea de a fi parțial false. Studiul acestei comunități a ridicat numeroase probleme mai ales din aceste cauze amintite; au fost însă suplinite datorită numărului relativ mare de interviuri, a surselor alternative de informație precum și prin utilizarea observației participative ca „metodă de sprijin“.

...Am simțit că putem vorbi de o relație intimă ce se construiește continuu între cercetător și terenul studiat. Într-un fel, intrarea în „jocul“ comunitar prin empatie sau observație participativă, asumarea unui rol mai mult sau mai puțin activ (jucat voluntar sau involuntar) impun de la sine o dualitate necesară: eu-actor social (referitor la raporturile cu comunitatea)/ eu-cercetător, dualitate ce este necesară atât înțelegerii dar și obținerii de informații valide și semnificative. Această dualitate, axată pe cele două planuri, impune un joc – o balansare permanentă a cercetătorului între două sau mai multe poziții alternative. În mod firesc, nu am simțit că aceste stări sunt clar definite și separate temporal, din această neclaritate derivând de foarte multe ori dificultăți de raportare și de interpretare a validității/nonvalidității datelor și/sau interpretărilor. Pe de altă parte însă, acest joc – adesea conștientizat, dă măsura și importanța terenului de cercetare și scrie într-un fel sau altul evoluția cercetătorului. Adesea controversată, adesea prea subiectivizată, dar oricum spectaculoasă și pasionantă în sine.

Dileme personale

Poate cea mai importantă dilemă personală este aceea că, în încercarea de a explica o realitate, am fragmentat-o. Ne-am plasat analiza mai ales în domeniul analizei economice și de antropologie socială – prin definiție terne – și nu am accentuat alte aspecte, „spectaculoase“ din punct de vedere teoretic. Am avut sentimentul acut de a „demitiza“ și „sărăci“ o realitate... De aceea, pentru a regăsi „terenul“ în materialul realizat, am făcut un permanent apel la interviurile realizate, cu care am „îmbogățit“ această analiză.

...În spiritul a tot ceea ce am menționat până în prezent, referitor la raportul amintit – între teren și cercetător, amintim poziția lui Dumont, care consideră că există o indisociabilitate a observatorului de tabloul observat; sunt posibile „două modalități de a considera o cunoaștere oarecare: o modalitate superficială, care lasă în afara subiectul cunoscător și o modalitate profundată, care îl include.“ (Dumont, 1995)..., și pentru această modalitate optez și eu.

Analiza comunității de țigani maghiari

Istoria țiganilor maghiari din Zăbala este în primul rând spectaculoasă. O comunitate mică de aproximativ 200 de persoane a practicat timp de sute

de ani un tip de economie de dependență și a fost relativ închisă. În numai opt ani de zile, această comunitate și-a modificat într-un mod radical atât structura internă (structuri, reguli) cât și vechiul tip de economie practică.

De asemenea, în acest interval de timp comunitatea se scindează: locuitorii vechii „țigani” , rude între ei, se separă în bogați și săraci, în moderni și tradiționali, în „maghiari” și „țigani” .

Pentru explicarea acestor diferențieri, vom organiza materialul după cum urmează:

- **Prima parte** va fi un demers de tip istoric în care vom explica evoluția comunității de țigani maghiari între anii 1945 și 1989, din mai multe puncte de vedere: economie practică, structuri ale comunității și mod de funcționare al familiei. Va fi deci o analiză descriptivă, ce va urmări în subsidiar să accentueze diferențele ce se observă la ora actuală între țiganii maghiari. Această parte nu își propune să urmărească care au fost momentele importante din viața comunității, ci să explice cum funcționa comunitatea și care erau instituțiile acesteia.
- **A doua parte** va urmări să analizeze de ce s-a scindat comunitatea de țigani maghiari și care sunt caracteristicile celor două comunități existente – țiganii maghiari bogați și țiganii maghiari săraci. Această tipologie voi încerca să o explic printr-o ipoteză și o voi detalia pe două planuri funcționale: primul la nivelul familiei și cel de-al doilea la nivelul grupurilor existente.
 - Ipoteza amintită susține faptul că tipul de economie practică este funcție de structura demografică a familiei de țigani maghiari în sensul că familiile bogate au mai mulți membri activi decât cele sărace;
 - La nivelul comunității, jocurile existente sugerează că diferența între cele două tipuri de țigani maghiari nu se manifestă numai prin diferența de status economic între cele două categorii menționate ci și prin modul de funcționare al familiei, în sensul că la familiile bogate începe să apară o așa-numită raționalizare a menajului și a economiei casnice;
 - De asemenea, în competiția cu comunitățile de ne-țigani, țiganii maghiari bogați utilizează strategii și elemente simbolice diferite de cele utilizate de către țiganii maghiari săraci.

În general, multe dintre analizele comunităților de romi au abordări teoretice de genul: individualism-colectivism, tradiționalism-modernitate, etc. Mi s-a părut că aceste perspective holiste nu corespund modului în care a evoluat comunitatea din Zăbala și nu explică procesul dinamic suferit. De aceea, am preferat explicarea printr-o analiză economică și de rudenie care din punctul meu de vedere este mai viabilă cazului studiat.

Modelul conceput anterior încearcă să explice în linii mari ceea ce s-a

întâmplat cu aceasta comunitate, dar doresc să precizez încă de la început limitele ale acestui model:

- **în primul rând**, sunt luate în calcul comunitățile la nivel macro – împărțind țiganii maghiari în cele două mari categorii amintite (în realitate există și categorii intermediare, dar care sunt puțin reprezentative din punct de vedere al ponderii lor);
- **în al doilea rând**, acest decupaj – analiza în registru economic și al structurilor sociale scoate din calcul alte variabile existente și explică parțial realitatea din Zăbala.

Asumându-mi aceste limite – într-un fel inerente – menționez că am fost interesat mai degrabă a urmări logica de transformare a grupului și nu în a demonstra că toți membrii comunității se supun sau nu acestei logici. În al doilea rând accentul a căzut asupra problematicii propuse anterior deoarece în aceste „zone” au fost observate diferențe semnificative; aceste diferențe vor fi utile demersului teoretic de la final privitor la identitatea etnică a țiganilor maghiari.

Acest demers teoretic va avea ca punct de plecare discursul ne-țiganilor referitor la țiganii maghiari (urmărindu-l în evoluția lui temporală) și tipurile de negocieri simbolice care apar în acest caz; de fapt, are ca scop explicit să surprindă jocuri identitare și de ierarhie din Zăbala.

ȚIGANII MAGHIARI ÎNAINTE DE 1989

Originea comunității

Una dintre primele întrebările puse în momentul sosirii în Zăbala și anume: „*De când sunt țiganii maghiari în sat?*”, nu și-a găsit, așa cum ar fi fost de așteptat, un răspuns cert. Am întâlnit informații neconcludente (adesea confuze), iar cele mai vechi date despre comunitatea de țigani maghiari sunt înregistrările din recensământul de la 1850, ce menționează prezența în sat a 32 de țigani maghiari.

„*Apăi, țiganii nu mai știu de când sunt, că..., când mi s-au deschis ochii, erau. Erau sus acolo pe deal... sunt la fel de vechi ca și ungurii... au avut și moși și strămoși aicea*”. (român)

Starea de confuzie referitoare la originea și vechimea lor în sat este alimentată și de memoria socială a comunității, care oscilează între o prezență recentă sau mai veche, între o origine alteră sau locală.

„*...o fi vreo ramură a populației băștinașe, cine știe? Cei care erau mai puțuroși, au rămas mai în urmă, poa' să fie și asta*”. (român)

Poziția în comunitate. Statusul economic și social

Înainte de 1989, statusul economic al țiganilor maghiari era extrem de scăzut. Imaginile despre țiganii ce colduiau (cerșeau), munceau pe unde apucau, mâncau mortăciuni, marchează și șochează și în prezent reprezentările colective despre acea perioadă:

„Țiganii erau foarte necăjiți, colduiau, umblau din casă în casă, cereau... Dormeau în paie, ca porceii. Mâncau pe câmp, acolo... Copiii mulți ăștia au avut țiganii. Ți murea un porc, chemai un țigan, venea și îl lua. Da și găinile, dacă erau moarte de câte o săptămână, le lua și le mâncau și nu mureau. Era verde găina, adică stricată, descompusă. Se ducea și fierbea și... o mânca... da, jalnic au trăit. Erau săraci lipiți pământului.” (român)

Se impune însă să facem o precizare, nuanțând imaginea globală. În evoluția comunității de țigani maghiari, înainte de 1989 au existat două momente importante: înainte de cooperativizare și după cooperativizare. Schimbarea tipului de proprietate asupra pământului, cumulată cu modificările contextului economic din perioada de industrializare a anilor '65-'70, au adus în viața țiganilor maghiari o transformare importantă și le-a creat posibilitatea accesului (limitat) la nișe economice locale și naționale.

Înainte de cooperativizare, datorită lipsei pământului și a animalelor, sursele de câștig ale țiganilor maghiari erau foarte reduse iar accesul la nișe economice stabile era practic nul. La nivelul localității, resursele erau monopolizate de către maghiari și nu exista posibilitatea de a munci în afara Zăbalei. Cumulate, determinările economice existente plasau comunitatea de țigani maghiari la limita supraviețuirii.

Prima creștere economică ce va antrena modificarea condițiilor de viață ale țiganilor maghiari se înregistrează *odată cu cooperativizarea*. Schimbarea proprietății asupra pământului, precum și întregul sistem ce a transformat realitatea economică generală, au avut un efect benefic pentru țiganii maghiari, în special prin posibilitatea de a munci la CAP. În perioada anilor '70, datorită politicii de construcții intense a regimului comunist, se creează locuri de muncă pe șantiere de care vor beneficia și parte din membrii comunității de țigani maghiari. Până în 1989 însă, putem considera că în cadrul comunității nu se produc diferențieri majore, comparabile cu cele ale perioadei post decembriste.

Evoluția structurii și a instituțiilor comunității înainte de 1989

Această parte a analizei urmărește să identifice care erau instituțiile ce funcționau în comunitate, precum și modul de organizare al comunității în ansamblul ei. În acest sens, o prima întrebare a vizat funcționarea instituțiilor „*bulibașei*” și a „*șefilor de echipă*” (care actualmente nu mai sunt prezente în comunitate), iar următoarele – modul de funcționare și organizare a „*familiei*”. Răspunsul la aceste întrebări s-a putut formula cu ajutorul in-

terviurilor realizate atât cu români, cât și cu țigani maghiari săraci sau cu maghiari. De asemenea, observarea modului cum funcționează comunitatea actuală de țigani maghiari săraci a fost utilă.

Bulibașa sau „Primarul țiganilor“

Bulibașa sau „Primarul țiganilor“ era un bărbat din comunitatea de țigani maghiari care era considerat liderul comunității. Acest „lider“ avea datoria formală de a negocia raporturile cu exteriorul comunității și de a „ordona“ pe țigani. Comunitatea de țigani maghiari, considerată „altceva“ față de restul satului – cu o ordine interioară proprie – se cerea imperios condusă de către „cineva“ din interior. Bulibașa nu era (cum am putea crede) ales de către comunitate, ci era numit din exteriorul acesteia de către autoritățile locale. Abia după ce era ales din exterior, el trebuia acceptat de către țiganii maghiari.

„Era împuternicit de comună, de primar, în consiliul Primăriei, un țigan mai descurcăreț, mai rășărit, așa, te delegăm pe tine să supraveghezi țigania... și care... mai țineau de el și ăilați. Adică îl ascultau. Și îl rugau să aibă grijă de țiganie acolo, să se comporte, să... să-i mai disciplineze. El făcea ordine, adică în felul când era gălăgie, se certau, el se ducea și-i împăca. Se certau, cum se ceartă țiganii, erau gălăgioși. Primarul țiganilor le susținea drepturile, oarecare drepturi.“ (român)

Probabil că în trecut bulibașa îndeplina mai multe funcții, printre care: ordinea „țiganiei“, relația cu primăria și cu autoritățile locale precum și intermedierea de raporturi economice cu exteriorul comunității: (într-un sat alăturat, în anii '60-'70, bulibașa era cel ce realiza contractele de muncă cu CAP-ul, organiza munca câmpului și redistribuia resursele). La origine deci, putem considera că bulibașa era liderul comunității, cumulând multiple funcții. În timp însă, parte din funcțiile sale au dispărut, fiind preluate de către alte instanțe.

Rolul bulibașei a început să se estompeze, iar în timp el nu a mai fost liderul comunității: „*Bulibașa nu este șef în comunitate*“ (țigan maghiar deal), singura funcție rămasă fiind aceea de „făcător de pace“, cu rolul de a interveni în anumite cazuri critice. În aceste situații, dacă el nu era ascultat anunța poliția și administrația locală:

„Dacă unii face prostii, anunță la Poliție. Dă telefon la Primarul și primarul la postul de poliție“. (țigan deal)

După '89 rolul bulibașei devine practic nul. Inexistența unor conflicte majore în cadrul comunității, precum și transformările ce vor avea loc în interiorul comunității vor duce la modificarea funcției bulibașei într-o funcție cu caracter onorific.

Şefii de echipă

Anii '70 au însemnat pentru comunitatea de țigani maghiari deschiderea unor noi nişe economice atât la nivel local și cât și la nivel național. În acest context, apar „șefii de echipe”, care erau tineri din comunitate ce realizau contracte colective de muncă atât pentru ei, cât și pentru alți țigani maghiari, organizau munca echipelor astfel constituite și distribuiau resursele obținute.

„Se vorbea cu un țigan: bă, uite ne trebe atâția oameni. Poți să organizezi tu o echipă de... să zicem 20–30 de persoane? Se angaja el, pe numele lui se făcea un contract. El trebuia să fie un tânăr care cunoștea și țigănia și îl cunoșteam și noi, localnicii. Nu cu oricine făceam și noi contract. O echipă de 25–30 oameni, avea unu care-i dirija.” (român)

Se pare ca acest tip de organizare al comunităților rroma a fost foarte răspândit în perioada amintită, la această instituție se fac referiri nu numai din această zonă, dar și din regiuni ale Olteniei, Munteniei, etc.

Una dintre caracteristicile importante ale șefilor de echipă era aceea că erau numiți din exteriorul comunității, de către contractori și din acest punct de vedere caracteristica amintită se aseamănă cu cea a bulibașei („numit” și el de instanțe exterioare comunității).

La un moment dat, între cele două instituții amintite a apărut o concurență mai mult sau mai puțin tacită. Apariția în exterior a geilor multor tipuri de nişe economice (CAP, șantiere, etc.) relativ dispersate geografic și ocupațional a impus o anumită „specializare” în cadrul comunității; în acest context, bulibașa nu a mai reușit să se ocupe atât de ordinea internă a comunității cât și de organizarea activităților economice, astfel încât această organizare a fost preluată de către șefii de echipă. Luând în calcul dependența țiganilor maghiari de resursele foarte reduse la care aveau acces, este probabil ca rolul șefilor de echipe să fi fost extrem de important.

Familia de țigani maghiari – organizare și funcționare

Înainte de '89, caracteristicile modelului familial al țiganilor maghiari erau: inexistența căsătoriei civile și religioase (existau numai concubinaje), număr mare de copii în familie, organizarea menajului era realizată de către femei, copiii erau implicați activ în activitățile de procurare de resurse și de organizare a menajului, nivelul educației era foarte scăzut, etc.

Referitor la modul de funcționare al familiei, am urmărit în continuare descrierea „instituției căsătoriei” (legătura între parteneri, criteriile matrimoniale, etapele încheierii căsătoriei), modul de organizare al menajului și disoluția familiei. Aceste aspecte vor explica modul în care se organiza familia de țigani maghiari și faptul că aparenta lipsă de norme stabile era de fapt compensată de o funcționare a familiei ca grup.

Căsătoria la țiganii maghiari.

*„ei trăiesc ca și când s-ar întâlni,
așa... un om și gata.“*
(român)

În comunitatea de țigani maghiari din Zăbala, partenerii trăiau în concubinaj (nu existau căsătorii) iar uneori uniunile consensuale se puteau destrăma din varii motive: neînțelegeri, certuri, etc. Dacă cei doi parteneri se despărțeau, fiecare putea să-și întemeieze un nou menaj:

„Nimic nu-i leagă pe soț de soție. Nu se leagă unul de altul cu nimic, promisiune sau ceva... se întâmplă să fie căsătorit și de mai multe ori. Dacă fata nu place la părinții lui, fata fuge. Dacă băiatul nu mai place de fată, nu mai e nimica.“ (țigan deal)

Criteriile matrimoniale

Criteriile matrimoniale ale țiganilor maghiari erau dominate de primatul *criteriului economic* față de celelalte criterii, cei doi tineri care „se luau“ erau nevoiți să aibă situații materiale asemănătoare:

„S-ar putea să fie băiatul mai bogat și să fie fata săracă, atunci nu lasă tata la băiat să facă nunta.“ (țigan deal)

Dincolo de acest criteriu oarecum general în mediul rural, există anumite specificități ale comunității de țigani din Zăbala: nu apare (sau nu pare să apară) criteriul etnic ca fiind important; deasemenea nu sunt importante nivelul de instruire al partenerilor sau poziția din comunitate (la acea dată, membrii comunității aveau un status social similar și extrem de scăzut).

Este importantă însă compatibilitatea dintre cei doi, precum și ca:

„Băiatul trebuia să fie mai rășărit, mai descurcăreț, să se poată descurca în viață... pentru fată, băiatul trebuia să fie ordonat, muncitor, la locul lui, trebuia să fie corect ca să-l accepte femeia... iar țigăncile să fie mai muncitoare, mai... să fie oameni la locul lor.“ (român)

În general, fetele erau alese din aceeași comunitate, dar dacă nu era posibil, ele puteau fi și din alte sate (medierea se realiza adeseori prin intermediul rețelelor regionale de rudenie și de prietenie; trebuie să menționăm aici rolul muncii la CAP sau a altor tipuri de activități, care puneau împreună țigani din diferite zone).

Vârsta la tinerii care „se luau“ varia între 13 și 17 ani, astfel încât în cele mai multe dintre cazuri, bărbații ajungeau la vârsta de 20 de ani (când plecau în armată) având câte 2–3 copii.

Etapele încheierii „căsătoriei“

Înainte ca tinerii „să se ia“, există un stadiu intermediar „de verificare“ a viitorului menaj:

„Dacă îi plăcea de ea, băiatul îi făcea curte și se încurca cu fata. O ducea la bordeiul lui, în țigania lui, din care făcea el parte... Fugea cu ea, plecau câte o săptămână. O duce la frați, sau la vecini, sau la neamuri... și trăia cu ea.“ (român)

După „trecerea“ acestei etape, părinții își exprimau opțiunea cu privire la uniune. De cele mai multe ori exista acordul „căsătoriei“, dar au fost și cazuri în care acesta nu a fost obținut și în consecință tinerii au trebuit fie să se despartă, fie să plece din casa părintească sau din comunitate.

Pentru noul menaj, era de preferat în general ca băiatul să aibă locuință, iar fata să aibă mobilă și alte obiecte de menaj. Cum această situație era rar întâlnită, tinerii trăiau o perioadă împreună cu familia băiatului sau la rude ale lui (frați, surori sau frați ai părinților). La întemeierea noului menaj, momentul în care fata își părăsea familia de origine devenea prilej de bucurie pentru rudele ei, deoarece aceștia „scăpau de ea“.

Am amintit că la nivelul comunității lipseau (cu mici excepții) atât căsătoria civilă și religioasă, cât și nunta dintre tineri – generate probabil de costurile aferente care nu puteau fi suportate de către țiganii maghiari. Dacă totuși tinerii reușeau să facă nunta, din darul de nuntă primit își cumpărau animale sau utilități pentru gospodăria nou întemeiată.

Organizarea menajului

În familiile de țigani maghiari tatăl era capul familiei, cel ce decidea și purta răspunderea bunului mers al gospodăriei:

„În casă, tatăl este șeful în principal. Dacă fata ascultă după băiatul și băiatul ascultă după fată, și după mine... că eu sunt principal în casă, eu dau de mâncare la el, eu dau banii la el, el să asculte după mine. Și fata la fel. La noi nu merge așa... băiatul și fata tre' să asculte după părinți. Dacă ascultă, tot norocul lui. Sunt unii care nu ascultă după tat' su, sau după mă-sa, acela pleacă.“ (țigan deal).

Bărbatul aducea banii în gospodărie, dar activitățile orientate spre obținerea de resurse acaparau toți membrii familiei. Tot bărbatul este și cel care negocia termenii în care el și membrii familiei sale erau angajați în diverse munci. Dincolo însă de această autoritate amintită, există o relație de permanentă consultare cu femeia, care gestiona banii din gospodărie – căci altfel, „bărbatul i-ar fi băut“ (român). Faptul că toți membrii gospodăriei erau implicați în obținerea de resurse inducea o repartitie permanentă a sarcinilor și o exercitare neîntreruptă a controlului femeii asupra copiilor. De asemenea, femeia era cea care avea grijă de creșterea copiilor și de ad-

ministrarea gospodăriei în perioadele în care bărbatul era plecat din localitate, la muncă. Ea trimitea copii la cerșit sau la strâns de ciuperci, fructe de pădure sau lemne.

Disoluția cuplului

În cazul în care bărbatul și femeia se despărțeau, bărbatul trebuia să își recunoască copiii și plătea femeii bani pentru a-i putea crește. În urma observăției și interviurilor, nu am sesizat la nivelul comunității disoluții ale multor familii, fapt ce s-ar putea explica în principal prin două cauze:

- **pentru bărbat** ar fi fost greu să poată dispensa de banii pe care trebuia să-i dea femeii-și-copiilor;
- **femeia-și-copiii** aveau nevoie rapidă de un alt „tată” pentru a se putea menține la un standard minim de supraviețuire și a putea avea locuință; de asemenea trebuie amintit că în familie bărbatul exercita și alte tipuri de munci inaccesibile celorlalți.

În urma acestor considerente putem coincide că absența „*normelor și legăturilor formalizate*” dintre bărbat și femeie, a *căsătoriei civile și/sau religioase*, erau contrabalansate printr-o anumită „funcționalitate economică” a familiei-ca-ansamblu raportată la o nefuncționalitate a familiei-în-disoluție.

Tipul de economie practică înainte de 1989. Specific ocupațional.

Primele informații despre specificul ocupațional al țiganilor maghiari provin din analiza etimologiei numelor lor: Gerebenes – greblar, Kalányos – lingurar, Ötvös – cazanar, Furus – burghier. Într-adevăr, inițial țiganii maghiari se ocupau cu aceste tipuri de meserii, dar datorită modificării contextelor economice, acestea nu mai există.

După război, datele despre ocupațiile țiganilor maghiari atestă faptul că munca prestată de ei era necalificată, *criteriu productivității era numărul și puterea brațelor de muncă și nu specializarea ocupațională*.

Aceasta a fost și una dintre cauzele care a dus la antrenarea femeilor și copiilor în multe dintre muncile prestate de către bărbați și adesea chiar organizarea activităților „în familie”.

„*Se organizau cam pe familii, cred, pe familii lucrau, așa se împărțeau, nu erau bărbații într-o parte și femeile pe alta. Unde lucra mama, lucra și puradelu’ ăla mic. Erau amestecați în praf toți...*” (român, fost președinte CAP)

Tipurile de activități la care aveau acces țiganii maghiari erau relativ limitate ca varietate și reduse ca posibilități de câștig. În general, cea mai importantă dintre ocupații era munca la CAP, de care beneficiau aproape toți membrii comunității. În afară de aceasta, mai puteau munci pe șantierele

de construcții, ca zilieri la diverse persoane particulare, sau practicau comerțul ambulant; adeseori, cerșitul și furtul erau întâlnite.

Concluzii

La prima vedere, s-ar părea că dependența de resursele economice marchează ca un fir roșu comunitatea de țigani maghiari în perioada ante '89, iar instabilitatea normelor din comunitate urma îndeaproape instabilitatea accesului țiganilor maghiari la resurse.

În cadrul comunității au existat mai multe instanțe ce au coexistat într-o „concrență” cvasipermanentă. Bulibașa, șefii de echipe și familia-ca-instituție păreau a-și negocia întâietatea după criterii mai mult sau mai puțin clare. Dinamica acestei negocieri se exprimă prima dată prin preluarea funcției economice a bulibașei de către „șefii de echipe”, apoi prin „dispariția” acestei funcții datorată modificărilor contextului economic general. În final, familia este singura instituție din comunitatea de țigani maghiari care își păstrează funcțiile; de aceea, mai departe demersul nostru va trata numai această instituție și nu întreaga comunitate, ca până în prezent.

Referitor la instituția familiei, considerăm că fiecare membru avea o funcție economică și administrativă activă, imaginea „sugerată” pe teren fiind aceea că *familia funcționa mai degrabă ca unitate economică* decât ca mediu cultural și de socializare. În acest sens, putem privi „grosso modo” familia din această perspectivă și anume ca *unitate economică de producere și consum de bunuri*, în cadrul căreia *fiecare membru este simultan o astfel de unitate*.

Tipul de menaj existent în comunitatea de țigani maghiari utiliza solidarități familiale necesare tipului de economie practică (de supraviețuire) și modului de organizare a menajului. Putem vorbi deci mai degrabă de o economie a familiei și nu a individului, de o autonomie relativă a familiei și nu a membrilor ei.

Caracterizând economia din cadrul familiei de țigani maghiari, putem spune că înainte de '89 membrii comunității practicau mai degrabă un tip de economie supusă *strategiilor de supraviețuire și de solidaritate familială* și nu o *economie supusă logicii acumulării*. În acest context, importanța ce se acorda celor mai diverse tipuri de negocieri și practici economice „neortodoxe” era mare tocmai datorită faptului că în general în relațiile dintre țiganii maghiari și comunitățile de ne-țigani, țiganii maghiari își negociau supraviețuirea.

ȚIGANII MAGHIARI DUPĂ 1989

Două comunități diferite

Actualitatea Zăbalei revendică două identități diferite pentru ceea ce am putea numi cu titlul generic „țigani maghiari”: țiganii *maghiari din deal* –

săraci și marginalizați, ce se autoidentifică „*țigani maghiari*“ și țișanii *maghiari din centru* – bogați și „*civilizați*“, ce se autoidentifică ca *maghiari*.

„Aici s-a împărțit și țișanii în două. Sunt țișanii care sunt puțin mai civilizați, mai cu bani și o cultură mai... așa și țișanii care au rămas tot proști, mai murdari. Aia nu se mai amestecă la masă, sau la o bere... dacă sunt din ăștia mai prăpădiți, el se ferește. Să stea mai la o parte de aia, că el se deosebește, nu mai stă... s-au împărțit și ăștia așa.” (român)

Această sciziune s-a produs având ca fundament o diferențiere economică acută între țișanii maghiari săraci și cei bogați. Țișanii *maghiari bogați*, datorită posibilităților de a munci în Ungaria, încep să dețină resurse economice substanțiale și pot să cumpere sau să-și construiască case în centrul multrăvnit al satului. Încet-încet, ei devin „altceva“ față de cei din deal, un „altceva“ manifest nu numai la nivelul tipului de economie practică, dar și la nivelul structurilor comunității. *Demersul meu în aceasta parte a lucrării urmărește să explice de ce s-au diferențiat țișanii maghiari din Zăbala și care sunt diferențele existente.*

Comunitatea de țișani maghiari bogați însumează circa 25% dintre gospodării și 30% dintre membrii comunității de țișani maghiari din Zăbala. De asemenea, față de țișanii maghiari săraci (care au mai mulți copii mici), țișanii maghiari bogați au puțini copii sub 14 ani (cca. 1/gosp.). Am menționat anterior că în afară de cele două categorii, există și categorii intermediare de țișani, care sunt considerați tot săraci, dar care au început să locuiască în „zona românească“ din apropierea vechii „țișanii“. Numărul acestora este însă mic și de aceea, analiza noastră nu i-a luat în calcul. De asemenea, nu am luat în calcul țișanii din Pava, care sunt mai numeroși decât cei din Zăbala.

În continuare voi prezenta comparativ cele două comunități: comunitatea de țișani maghiari săraci și cea de țișani maghiari bogați, accentul căzând asupra țișanilor bogați, deoarece la nivelul acestei comunități apar evoluțiile cele mai spectaculoase.

Caracteristici ale celor două comunități. Țișanii maghiari săraci

Comunitatea de țișani maghiari din deal păstrează încă în bună măsură structura socială a ceea ce am numit a fi „comunitatea de țișani dinainte de '89“. Cu un standard de trai foarte redus, aceștia trăiesc marginali și marginalizați față de restul satului.

„Acuma în deal trăiesc câteva familii, doar cei ce sunt cei mai prăpădiți... se simt acum ăștia de la deal față de aia din sat, se simt ca ai săraci. Sunt așa, departe de civilizație.” (român)

Față de situația ante '89, comunitatea de țișani maghiari din deal suferă anumite transformări prin dispariția „șefilor de echipă“ și disiparea funcției bulibașei, devenită onorifică; de asemenea, nu am detectat a exista vreo altă

elită a comunității. Referitor la șefii de echipă, nu am aflat ce s-a întâmplat cu aceștia după 1989, unde locuiesc și cu ce se ocupă în prezent.

În comunitatea din deal, funcționarea și structura familiei este similară situației din vechea comunitate: nu există căsătorii juridice și religioase (comunitatea din deal consemnează în continuare doar uniuni consensuale), există dependență față de resursele economice, nivelul de școlarizare este scăzut, repartitia sarcinilor la nivelul menajului și strategiile matrimoniale rămân aproximativ aceleași ca în cazul situației ante '89. Ceea ce diferă însă este modificarea comportamentului demografic la o medie actuală de 3-4 copii/familie. Acest comportament poate fi explicat în parte prin reducerea ajutoarelor sociale pentru copii și prin modificările contextului și comportamentelor economice generale.

Țiganii maghiari bogați

Am menționat anterior că explicarea funcționării comunității o voi analiza prin modul de organizare a familiei. Din acest motiv, în cele ce urmează voi arăta în special care sunt diferențele întâlnite la familiile de țigani maghiari bogați raportat la familiile sărace.

Poate cea mai importantă modificare la familiile bogate este *aparitia căsătoriilor* și dispariția *concubinajelor*. O posibilă explicație este de natură economică: în cazul țiganilor maghiari săraci, coercițiile economice îngreunează actul căsătoriei, în timp ce la țiganii maghiari bogați, aceste coerciții nu mai funcționează. Mai mult decât atât, căsătoria presupune și o „reglementare juridică“ a acumulării de bunuri din gospodărie, ce devine necesară funcționării optime a familiei de țigani maghiari bogați.

Apar de asemenea *diferențieri ale strategiilor matrimoniale*: dacă la țiganii maghiari din deal ultimul cuvânt aparține tatălui, la cei din centru rolul de „alegător principal“ revine copilului: „*el să aleagă, el să se înțeleagă*.“ (țigan bogat) Criteriul matrimonial principal rămâne însă cel economic, dar este dublat și de caracteristici personale: „*fata să fie harnică, să fie cuminte, să aibă grija de casă*“. (țigan bogat) Al treilea criteriu important este compatibilitatea viitorilor soți, „*ei trebuie să se înțeleagă, că cu ea trăiește, nu cu mine*.“ (țigan bogat)

În cadrul menajului apar deja *reguli stabile de conviețuire*: cine și cum face menajul, cumpărăturile, relațiile cu copiii, etc. De asemenea, comportamentul demografic începe să urmeze evoluția comportamentelor demografice ale românilor și maghiarilor: „*la situația asta, acuma, cel mai frumos, 1 fată, 1 băiat*.“ (țigan centru)

Pentru a reda în același tablou seturile de diferențieri care apar, menționăm și alte tipuri de „noi comportamente“ existente la nivelul comunității: încep să frecventeze biserica și școala, să se îmbrace foarte bine, cumpără și muncesc pământ, etc.

Concluzii

O primă remarcă este aceea că față de țiganii maghiari săraci, țiganii maghiari bogați încep să-și raționalizeze relațiile intrafamiliale. Nu susținem că această raționalizare apare doar datorită factorului economic (negocierile simbolice și influența modelului cultural maghiar trebuiesc luate în considerare), dar considerăm că acesta influență este determinantă, modul de organizare al familiei fiind în strânsă legătură cu tipul de economie familială practică.

Aceste două tipuri de analize (economie familială și rudenie) nu pot fi separate, tocmai datorită faptului că economia familială depinde de structura și modul de organizare al familiei. De aceea analiza noastră sugerează că de fapt transformările suferite sunt simultane și se construiesc reciproc.

SPECIFICUL OCUPAȚIONAL ȘI ECONOMIA LA ȚIGANII MAGHIARI

Caracteristici generale

În ultimii nouă ani specificul ocupațional al țiganilor maghiari s-a modificat substanțial: în afara activităților desfășurate în continuare în România, apare posibilitatea de a munci peste hotare, în Ungaria. În general în Ungaria țiganii maghiari practică un tip de economie paralelă semitolerată: micul comerț ambulant, munca la negru – în agricultura sau în construcții, uneori muncesc la „oficial”.

Datorită diferențelor mari de venituri între „munca în Ungaria” și posibilitățile din România, statusul economic al țiganilor maghiari cunoaște după 1989 o ascensiune fără precedent:

„Eu cel puțin fac Ungaria de vre-o trei ani de zile. Acolo-i mai ușor ca la noi...” (țigan maghiar bogat)

Atutul principal pe care țiganii maghiari îl au este buna cunoaștere a limbii maghiare (fiind limba lor maternă). Spre deosebire de ceilalți „ne-unguri” (în sensul neapartenenței la cetățenia maghiară: ruși, români, chinezi, sârbi, etc.), ei pot fructifica nișe economice distincte, iar adesea aceste două categorii amintite își furnizează reciproc avantaje economice.

„La piață în Budapesta vin și țigani și români și turci. Dacă eu mă duc la piață și am un prieten chinez, eu vând marfa la el, că el nu știe ungurește. Eu ajut la el, eu vând marfa lui. Când am vândut marfa, el dă mie 2-3000 forinți la o zi, până când vând marfa. Da, așa merge fiecare dimineață...” (țigan maghiar sărac)

Alte cazuri consemnează „negocieri mutuale ale pieței” cu țigani unguri din alte zone, cu maghiari sau cu români vorbitori de maghiară.

„Sunt și unguri și români care umblă cu treaba asta... De tipul astă de comerț nu se prea mai ocupă nimeni. Țiganii din Târgu-Mureș fac comerț mult

mai mare, nu așa (notă: cu vase). Cei din Zăbala, cumpăra un singur set, o pereche de bocanci, o haină și până le vinde, durează. Se duc și din Ghelintza și din Sânzieni. Dacă văd că alții au mai trecut printr-un loc, merg în altă parte, să vândă.” (maghiar)

Piețele de muncă și comerț sunt distribuite pe tot teritoriul Ungariei: cea mai importantă piață este Budapesta (cele mai mari posibilități de câștig), iar ca piețe externe Budapestei sunt utilizate în special zona lacului Balaton (vara) sau regiuni rurale ale Ungariei.

Intrarea în rețelele de muncă din Ungaria

După 1989, primul impact a fost mai dificil și a necesitat mari eforturi de adaptare din partea țiganilor maghiari. Odată depășit acest moment ei au început să-și facă „puncte de contact” și să intre în rețelele existente.

În general, există mai multe posibilități de intrare în aceste rețele: ori gădesc un „patron” care le asigură un contract de muncă, ori își fac cunoștințe printre membrii ai rețelilor (de marginali) din Ungaria care le intermediază astfel de contracte de muncă.

„Punctele de contact” le sunt folositoare atât obținerii de locuri de cazare, cât și de job-uri. Adesea, ei dorm la „prieteni”, închiriază apartamente sau obțin slujbe prin intermediul lor: „...stăm numai între cunoscuți, la Budapesta, gazda și noi. Avem cunoștințe acolo, de 5 ani de zile, îți dai seama.” (țigan sărac)

Specificul ocupațional al țiganilor maghiari

Tipurile de activități pe care le desfășoară țiganii maghiari au următoarele caracteristici:

- nu au un grad ridicat de specializare;
- diferă funcție de numărul de persoane implicate.

Vom urmări în continuare descrierea acestor ocupații, urmărind succesiv piața de desfacere, caracteristicile specifice și modul de organizare al activității. Aceasta descriere a tipurilor ocupaționale o vom reda succesiv pentru țiganii maghiari bogați și pentru țiganii maghiari săraci, pentru a identifica variabilele care au dus la diferențierea ocupațională a celor două categorii.

Specificul ocupațional al țiganilor maghiari bogați

Țiganii maghiarii bogați se ocupă în general cu comerțul ambulant în România și în Ungaria. Acest tip de comerț aduce profituri net superioare celorlalte tipuri de ocupații, făcând posibilă o rată mare de acumulare în comparație cu celelalte ocupații practicate de țiganii maghiari.

„Sunt vreo 10 familii mai bogați. Nu știu exact din ce trăiesc majoritatea, mulți se ocupă cu bișnița, cumpără dintr-o parte, vând în alta, cu sticle, etc.” (maghiar)

Comerțul ambulant în Ungaria

Comerțul ambulant urmează un scenariu cunoscut: țiganii maghiari se duc la piețele de en-gros din Budapesta și datorită cantității mari de produse cumpărate, obțin discount-uri corespunzătoare. Împart marfa între ei, apoi își aleg piața de desfacere care poate fi Budapesta sau o zonă rurală anume. Fiecare își ia propria marfă, după care se „împart străzile”, iar produsele se vând „din casă în casă”, prin negociere liberă cu persoanele particulare contactate.

„Și se duc într-o piață mai mare din Budapesta și iau haine, bocanci, vase și de-acolo merg cu trenul în sate, sau în Budapesta și încearcă să vândă marfa. Iau o pe strada și se duc în fiecare casă unde e sonerie și sună. Omul vine afară și zice că: «Am bocanci de vânzare și vă dau ieftin și geți și aparate electronice, mașini de călcat, etc.» Deci, găsesc ieftin și vând la preț mai mare, poate dublu. Fiecare face afacerea individual, dar se duc în grup și când ajung într-o localitate, fiecare alege o stradă, dar se duc dimineața împreună și se întorc seara tot împreună...” (maghiar)

Contextul de piață este favorabil acestui tip de comerț deoarece există o mare diferență între prețurile practicate în mod curent în magazinele din Ungaria și prețurile din piețele de en gros. Această diferență este speculată de țiganii maghiari care își oferă produsele la prețuri inferioare celor din magazine astfel încât au asigurată o piață proprie:

„Au lucrat și la Budapesta. Să zicem că sunt sectoare unde oamenii sunt mai săraci. Și acolo omul muncitor nu câștigă mult, nu poate să cumpere o haină mai bună și atunci, când vine ori țiganul, ori nu știu cine, oamenii sunt puțin interesați și dacă pot să cumpere ieftin, cumpără. Dacă ar câștiga bine, nu ar cumpăra de la țigani.” (maghiar)

Ca observații, remarcăm că *acest tip de comerț se practică în grup*. Discount-urile obținute, „organizarea vânzării”, circuitul informațional – economic care se creează în cadrul grupului și orientează achiziționarea mărfurilor după criteriu: „*care merge mai bine*” sunt avantaje care nu pot fi fructificate individual. Datorită tipului de structurare în comunitatea țigănească de origine, *acest comerț se poate realiza în special în cadrul familiei (mai ales în familiile extinse, când se pot reuni circa 15–20 de persoane)*, datorită tipurilor de solidarități existente. *Aceasta înseamnă că familiile extinse cu mulți adulți au un avantaj față de celelalte* (sunt posibile acumulări de capital mai mari, există posibilități superioare de organizare a muncii și de asigurare a unui circuit informațional dezvoltat).

„Unu are vre-o doi fii, cu trei fete, cu părinții, cu vărul lor și ei sunt vre-o patru asta, nouă. Rudele care stau spre Csipkés, sunt vre-o cincisprezece. Merg în rudenie și în prietenie, dar mai ales în rudenie. Nu e nici un șef (n.n. în sensul administrării banilor), Fiecare cu bani lui... le merge mai bine că pune mai mulți bani la marfă... pentru comerț, trebuie bani, trebuie o sumă...“ (maghiar)

În sprijinul celor afirmate aducem în discuție cazul celor care au încercat individual acest tip de comerț și au eșuat:

„Au fost câțiva care s-au dus și n-au reușit să facă nimic, pentru că n-au avut noroc, sau n-au putut să vândă marfa și au trebuit să vină încoace (n.n. înapoi în Zăbala).“ (maghiar)

În concluzie, există câteva aspecte care pe care dorim să le luăm în considerare:

- În primul rând, apare o „raționalizare“ a gestionării fondurilor în familie (simultan cu o logică de tip acumulare), raționalizare dictată de o eficiență economică sporită. La ora actuală, nu am avut ca scop să observăm care este raportul dintre „raționalitatea economică“ amintită și modul tradițional de gestionare a resurselor în familie (dictată de către părinți), iar cercetarea noastră nu vizează elucidarea acestui aspect. Interesează numai apariția „raționalizării economice“ sus-menționate.
- În al doilea rând, eficiența economică a acestui tip de activitate este foarte mare, astfel încât diferența față de toate celelalte tipuri de activități exercitate în Ungaria sau în România este semnificativă (fiind de cel puțin 3 ori mai rentabil). Aceasta rentabilitate economică, cumulată cu tipul specific de economie familială antrenează o logică specială a acumulării și a investițiilor: „Dacă la o familie erau vre-o 4-5 inși și dacă au câștigat mai bine, într-o lună au cumpărat mașina. Dacă sunt în familie, pun banii împreună. E o familie, aici, între Zăbala și Pava și până era gata casa, toată lumea dădea banii. Tatăl e proprietarul, dar locuiesc și ei acolo. Au făcut o casă mare și locuiesc acolo. Își cumpără mașini... fac investiții. Sunt care au 4-5 mașini...“ (maghiar)
- În al treilea rând, familiile acționează ca niște „ad-hoc“-rații economice, cu mare putere de adaptare la condițiile de piață. Se pare că singura instanță care are puterea de a regla relațiile din familie o reprezintă cuplul de părinți, care se ocupă cu organizarea menajului și orientează într-o oarecare măsură activitatea comercială, girând prin experiență și autoritate paternă.

Comerțul ambulant local

O altă activitate rentabilă din punct de vedere economic este comerțul intern cu cartofi și lemn. Acest comerț nu necesită implicarea unui număr

mare de persoane ca în cazul comerțului ambulant din Ungaria. În general, el este practicat de către țiganii maghiari bogați în perioadele când trebuie să stea în Zăbala.

„Cei care primesc interdicție și stau acasă, până se duc din nou, fac afaceri cu cartofi. Cumpără cartofi din localitate și-i duc în Câmpina, sau în Ploiești și-i vând acolo. Aproape fiecare are o mașină, un ARO, o Dacie și așa fac.“ (român)

Specificul ocupațional al țiganilor maghiari săraci

Țiganii maghiari săraci se ocupă în general cu următoarele activități: vânzători în piețele din Ungaria, muncitori ca zilieri în construcții și agricultură în Ungaria și în România, cerșit, arareori cu furt.

Vânzători individuali în piețele din Ungaria. În afară de comerțul ambulant, rentabil și accesibil în special în cazul comerțului realizat „în familie“, o parte dintre țiganii maghiari din Zăbala se angajează ca vânzători în piețele de en gros din Budapesta (în special la chinezi), sau vând marfa proprie în piețele din orașele mai mici ale Ungariei.

Cei care vând în *piețele din Budapesta* utilizează rețelele economice existente în cadrul pieței și nu ies cu marfa în afara acestui areal:

„Marfa o vindem în aceeași piață. Dacă a cumpărat acolo, tot acolo trebuie să vindem. Luăm marfa și de la chinezi și de la arabi, ruși. Luăm de la en-gros și vindem în piață. La piața Tigris. La piață sunt și zile rele, când nu iese bani...“ (țigan maghiar sărac)

Desfacerea produselor în *piețe din afara Budapestei* implică automat operarea mai multor persoane:

„Și la bazar mergem, mai mult în bazar. Avem marfă, vindem de la unul la altul. Depinde de marfă. Dacă are marfa mai bun ca noi, sunt mai bogați. Mergem 5-6 inși, punem bani laolaltă. Când au ajuns acolo... plătim masa... Punem la masă marfa și acolo vinde...“ (țigan maghiar deal)

Beneficiile pe care vânzătorii ambulanți le obțin datorită organizării în comun a activității economice nu apar și în cazul comerțului individual. De altfel, referitor la acest ultim tip de activitate, evaluări personale menționează că: *„Cel mai puțin rentabil este la piață.“* (țigan maghiar sărac)

Muncitori în agricultură, diverse alte munci. Piața „brațelor de muncă“ din Ungaria fructifica foarte mult muncitori ne-unguri care provin adesea din fostele țări comuniste, Asia, etc. Pentru a fi selectați de către viitorii beneficiari ai serviciilor lor, acești muncitori se strâng lângă un stadion din Budapesta, devenit în ultima vreme un astfel de loc de selecție:

„E un stadion și vine patronele, unde adună oamenii în parcare, vine patronele și adună oamenii. Care are meserie îl ia, care nu are, nu ia.“ (țigan maghiar deal)

Sunt preferați cei care au o minimă specializare: zidari, muncitori calificați, electricieni, etc., dar și muncitorii necalificați pot să muncească ca ajutoare ale celor dintâi. De asemenea, se mai caută muncitorii agricoli și îngrijitorii de animale: *„Dacă mă duc eu la Ungaria, eu sunt așa și la oi și la... vaci, cai. Eu sunt cioban adică la Ungaria.”* (țigan maghiar deal)

Dacă vânzătorii și comercianții ambulanți au un grad mai mare de independență, cei care merg ca muncitori depind de „patronii” care-i angajează. Aceștia le asigură alimente și cazare (contra cost), le impun adesea unde și cu cine să locuiască; pe de altă parte însă au un oarecare avantaj deoarece patronii apelează constant la ei:

„Patronul adună acolo oameni și locuim împreună. Da’, noi am mai avut de lucru acolo, mergem la patron, că îl cunosc...” (țigan maghiar deal)

Muncitori în România. Țiganii maghiari care nu merg în Ungaria din diverse motive, fructifică posibilitățile de lucru din România, angajându-se ca zilieri în Zăbala sau în alte zone adiacente.

„Dacă nu mergem în Ungaria, mergem la lucru aicea, am fost săptămâna trecută la Brașov. Găsim de lucru, mergem la lucru și muncim. În general, mergem 2-3-4 la muncă. Dacă patronul zice că are nevoie de 10, 10 merge, dacă are nevoie de 3, 3 mergem.” (țigan maghiar deal)

Cerșitul și furtul. Bătrânii și copiii se mai ocupă cu *cerșitul*, dar se consideră că la ora actuală țiganii maghiari nu mai cerșesc decât foarte puțin, pentru că în general oamenii *„nu le mai dau – că uitați ce case și-au făcut.”* (român)

Referitor la *furt*, părerile sunt împărțite. Unii consideră că țiganii maghiari se ocupă în Ungaria cu furt sau cu înșelătorii:

„Mai și fură din când în când, dacă nu observă omul. Așa se duce ochii, ca computerul, așa se duce ochii lui. Mai mult cu înșelăciunea cu bătrânii, sau cu bețivii...Nu-i place lucrul. Ei fără să înșeală, nu poate să trăiască.” (maghiar)

Alții au o părere contrară: țiganii maghiari nu-și pot permite să fure din cauza eventualelor sancțiuni și interdicții:

„Ei nici în Ungaria nu fură. De furat, țiganii nu fură. Ei fiind învățați cu șmecherii cu din astea, sunt mai apropiați și nu-și permit să facă așa în afară.” (român)

Într-o singură privință, însă, toată lumea este de acord: *„Dacă nu era Ungaria asta, apăi nu știu ce se întâmpla, nu știu ce era, țiganii se luau de furat, de prostii și n-aveau unde să se ducă, că de mâncat, trebuia să mănânce, dă-i naibii! (român)”* ...

Concluzii

Putem vorbi de două tipuri de economie existențe la nivelul celor două comunități: *economie de acumulare* (pentru țiganii bogați) și *economie de supraviețuire* (pentru cei săraci).

Probabil că la început când țiganii maghiari au început să practice comerțul ambulant, au fost importante atât calitățile personale cât și o anumită specializare minimă (în sensul că înainte de 1989 erau familii de țigani maghiari care se ocupau cu comerțul ambulant); de asemenea, modul de acces la nișele economice în perioadă comunistă a obișnuit țiganii maghiari cu un tip specific de raportare la propriile ocupații. În bună măsură însă, suntem îndreptățiți să considerăm că „*specializarea ocupațională*” a țiganilor maghiari se datorează și *tipurilor diferite de structuri demografice familiale existente* (în funcție de vârsta și numărul membrilor): familiile cu tineri și adulți mulți se ocupă cu activități economice profitabile, în timp ce familiile puțin numeroase sau cele cu mulți copii nu au această posibilitate. Diferențierea economică amintită reprezintă din perspectiva noastră momentul crucial ce explică diferențierea ce s-a statuat la ora actuală între cele două tipuri de țigani maghiari: *săraci* și *bogați*, moment ce a potențat ruptura socială și identitară a acestora și a anticipat evoluțiile diferite ale celor două grupuri.

CONSTRUIND FRONTIERE

Amintim că *înainte de '89 imaginile despre țiganii maghiari erau de-a dreptul apocaliptice*: intitulată „mâncători de mortăciuni”, „împuțiți și bolnavi”, „leneși, trândavi și mincinoși”, aceștia erau considerați paria comunității locale, ieșiți în afara „ordinii satului”, marginali și marginalizați:

„*Atuncea țiganii erau marginalizați, așa...*” (român), și „*Pe țigani îi ținea la respect, separat, c-așa meritau atunci. Erau și mizerabili, aveau păduchi, furau și de prin vecini găinile, erau pătura de-asta joasă, nici educație, nici nimica. Nu se spăla, n-avea posibilitatea. Ducea boala în comună din cauza păduchilor.*” (român)

Există o diferență a modurilor în care grupurile de țigani maghiari (săraci și bogați) își negociază raporturile de ierarhie cu comunitățile de ne-țigani. În acest sens, la țiganii maghiari săraci apare o retragere din spațiul public, în timp ce pentru țiganii maghiari bogați încep să intre în funcțiune mecanisme de negociere active, în care sunt vehiculate instrumental diferite elemente.

Discursul pe marginea acestor raporturi folosește adesea mijloace de construcție și re-construcție imagistică, impresionante în sine prin expresivitatea conținută. Analiza acestui discurs pune în temă problema ierarhiei locale amintite, a cărei modificare ar fi fost greu de imaginat cu câțiva ani

înainte de către cineva care ar fi trecut mai mult sau mai puțin întâmplător, prin acest loc...

Țiganii maghiari săraci

Pentru țiganii *maghiari săraci*, remarcăm un permanent recurs la perioada dinainte de 1989 – „la perioada lui Ceaușescu“, când „*toți erau mai oameni*“ și toată comunitatea locuia în același loc. Atunci când se raportează la țiganii maghiari bogați, ei consideră că „*cei de jos sunt tot țigani...*“ și că „*...noi toți țiganii verișori suntem*“ (țigan deal), încercând să sugereze o „recuperare“ a celor bogați, cumulat cu o atașare prin „rudenie“, a centrului inaccesibil al satului.

Faptul că țiganii maghiari bogați și-au cumpărat case în centrul satului și „*au reușit*“ pare a tensiona într-o anumită măsură membrii comunității din deal, care „se retrag din spațiul public“, și recunosc că de fapt nu mai au relații cu cei bogați... sau concluzionând, putem spune că *ceiațați sunt, dar nu mai sunt ca ei...* iar centrul satului rămâne un vis care poate, se va împlini:

„Dacă vreau să am casă, am doi băieți, trebuie s-o fac cu etaj. Cumpăram o grădină undeva în centru, să vedem și noi cum trece mașinile de la Brașov, la Covasna, la București...” (țigan maghiar deal)

Țiganii maghiari bogați

O să tratez în continuare relația dintre țiganii maghiari bogați și comunitățile de ne-țigani, relație pe care o voi aborda plecând de la premisa existenței jocului de excludere/acceptare între comunitățile sus-menționate.

Istoria raportului dintre țiganii bogați și comunitățile de români și maghiari a urmat următorul scenariu temporal:

- Inițial, țiganii maghiari erau foarte săraci și stigmatizarea lor era foarte puternică;
- Țiganii maghiari încep să meargă în Ungaria, se întorc cu bani mulți și „își demonstrează“ ostentativ superioritatea financiară;
- Comunitățile de ne-țigani resping aceste comportamente, iar stigmatizarea rămâne încă foarte puternică;
- Începe „ocuparea centrului“: țiganii maghiari încep să-și cumpere și să-și construiască case mari în centrul satului;
- Ne-țiganii percep venirea țiganilor bogați în centrul satului ca pe ca pe o „invazie“.
- Țiganii maghiari ies în afară raporturilor de forță și utilizează și alte mijloace: frecventarea bisericii și a școlii, autoidentificarea ca maghiari, utilizarea simbolurilor maghiare ca simboluri identitare, munca pământului, etc.

- Excluderea din partea celorlalte comunități se atenuază. Urmează o perioadă de așezări și negocieri reciproce, astfel încât pozițiile inițiale – ireconciliabile – se moderează și apar poziții ce valorizează țiganii bogați.

În evoluția acestei dinamici, o să luăm în considerare două elemente simbolice importante: centralitatea și negocierea identitară. Suntem adepții teoriilor care consideră că în general grupurile aflate în competiție (pentru resurse sau pentru status) utilizează instrumental elemente simbolice care să le legitimeze această competiție. În cazul țiganilor maghiari bogați, există de fapt două tendințe: prima dintre ele vizează ieșirea în afara raportului de stigmatizare/acceptare iar a doua câștigarea unei poziții în ierarhia satului, care să le legitimeze statusul economic dobândit. Cred că nu există o delimitare foarte clară a celor două tendințe menționate, ci mai degrabă o combinatorică a lor, ce acționează în mod preferențial diferit, funcție de varii contexte.

Înainte de a începe efectiv analiza, amintim încă un aspect semnificativ: țiganii maghiari din Zăbala nu vorbesc limba țigănească și nu au elemente de tradiție culturală proprii la care să facă apel (costume, dansuri, muzică, etc.) și pe care să le vehiculeze instrumental în competiția cu celelalte grupuri. De aceea în negocierile de care tocmai am amintit, aceștia utilizează diferiți markeri simbolici și identitari ai maghiarilor (ca elemente ale unei culturi considerate superioare): își fac porți secuiești, se autoidentifică maghiari și nu ca țigani maghiari, construiesc case mari în centrul satului, frecventează școala la secția maghiară, etc. În aceeași măsură, acest împrumut cultural este facilitat de faptul ca nu au o elită proprie care să inventeze elemente identitare și de tradiție specifice.

EVOLUȚIA RAPORTURILOR DINTRE ȚIGANII BOGAȚI ȘI NE-ȚIGANI

Primul impact al schimbării de status

Creșterea statusului economic al țiganilor maghiari și posibilitățile substanțiale de câștig au adus țiganilor maghiari modificarea atitudinii față de români și mai ales față de maghiari. Ieșiți din starea de sărăcie, mizerie și marginalizare în care s-au aflat până atunci, ei ajung să poată cumpăra tot ceea ce doresc și să-și impună poziția în sat.

De aceea, în această primă etapă comportamentul lor devine ostentativ – adesea violent, simt și consideră că „ei fac acum legea în sat“, dominând economic și demografic comunitatea:

„Erau aroganți, fuduli, mândrii, lăudăroși după ce au venit din Ungaria. Omul când face miez, e tare. Gălăgioși. Dacă-ți intra patru înăuntru, aicea nu mai auzea nimic. Bunul simț la ei nu există...ăștia au devenit insupor-

tabili... oriunde te-ai duce. Dacă te duci în autobuz, dacă te duci în tren, dacă te duci în bar, sau la distracție, sau... ” (român)

Pentru români – dar în special pentru maghiari, venirea țiganilor maghiari în centrul satului reprezintă o amenințare a legii satului, o „invație” în sensul pur al cuvântului: „*ăștia ne-au invadat acuma*” (maghiar) și este în fapt o întoarcere pe dos a „ceea ce era înainte”.

Mai mult decât până în acel moment, reacția românilor sau maghiarilor la acest comportament este categorică: „*ei nu sunt ca noi*” (maghiar) și se manifestă printr-o atitudine de excludere și de explicare a succesului lor prin comportamente reprobabile:

„Nici n-am plăcut ce făcea ei. Țiganie. Țiganul când vine departe, se vede că e țigan. Dacă întrebi tu, că: ce ești, și ție îți zice: român; la Ungaria, că e ungar.” (maghiar)

Strategii de justificare a statusului câștigat

După ce momentul de „cucerire al centrului satului” a fost trecut, urmează etapele de „justificare” a acestei cuceriri iar evoluția ulterioară marchează o serie de modificări de poziții, adaptări și readaptări succesive atât din partea țiganilor maghiari, cât și din partea românilor și a maghiarilor. Astfel de strategii sunt: consumul ostentativ, factor economic activ în comunitate, munca câmpului etc., ce vor fi tratate în continuare:

Consumul ostentativ

Îmbrăcămintea luxoasă, parfumurile, permanenta prezență în spațiul public sunt strategii adoptate permanent de către țiganii maghiari bogați. Nelipsita prezență în baruri (pe care practic le monopolizează) și în discotecii au darul de „marcă teritorială” ce amintește încontinuu de existența lor.

„Ce este cel mai important pentru ei este să arate cât mai bine, să se îmbrace cât mai bine, să fie parfumați... sunt îmbrăcați bine, cumpără de toate, bani au, la bar numai ei sunt... dar acuma s-au îmbogățit, că... Acu așa-s de-mbrăcați țiganii... Și-așa îmbrăcăminte au, ca nu zici c-asta-i țigan, ori e român, ori... mai îmbrăcați ca românii. S-au deșteptat și ei, nu mai sunt ca... Mult s-au deșteptat. De când am apucat eu țiganii, e ca cerul de pământ.” (maghiar)

Tot ca marcă teritorială sunt și casele lor, „cele mai mari și mai frumoase din sat”:

„numai casele, că și-au făcut niște case... blocuri. Cu etaj. Și prin case, că cică așa lux au. Și așa de mândrii, că s-au îmbogățit. I-a depășit pe români și pe unguri în privința luxului și a casei. Apă în casă și... să te uți în case ce au.” (român)

Intermedierea de relații economice cu exteriorul

Parte dintre țiganii maghiari se ocupă cu comerțul cu cartofi în afara localității, cumpărând de la săteni produse agricole și vânzându-le în alte zone. Această activitate, utilă economic comunităților de ne-țigani, generează adesea atitudini pozitive față de țiganii maghiari care se ocupă cu aceste activități. Astfel, aceștia sunt considerați cinstiți, utili, și „mai oameni“ decât ceilalți.

Frecventarea bisericilor și a școlilor

În ultima perioadă, datorită necesității de a-și lua permis de conducere, copiii de țigani maghiari bogați au început să fie trimiși la școală:

„...din partea părinților vin deja cu o anumită pregătire, se mai transmite cum a mai fost în străinătate, plus și ceva cunoștințele... înainte erau obligați de stat, da' acu' își dau părinții copiii la școală.“ (maghiar)

Frecventarea bisericilor se face mai ales de către femei, care merg aproape în fiecare duminică la slujbă. Țiganii maghiari sunt acceptați în biserici dar ocupă un loc aparte, nu se amestecă cu maghiarii. Această apropiere de biserică o interpretăm tot ca pe o strategie de ieșire în afara stigmatului și de integrare în „ordinea satului“, mai ales pentru faptul că acest comportament nu este adoptat de către toți țiganii maghiari, ci în special de către țiganii maghiari bogați.

Alte comportamente valorizate pozitiv în sat. Munca pământului

Un alt comportament valorizat pozitiv de către ne-țigani este munca pământului. Parte dintre țiganii maghiari din centru au început să cumpere pământ și să-l muncească. Cauzată inițial de criteriul de natură economică, munca pământului are în același timp o influență pozitivă în negocierea de status sus-menționată.

„Uite, că și țiganii noștri au început să cultive pământul! Nu credeam.“ (maghiar, oficialitate locală)

Autoidentificarea ca maghiari și împrumut cultural:

Spuneam înainte că țiganii maghiari bogați se identifică ca fiind maghiari. În acest sens, considerăm că „*autoidentificarea ca maghiari*“ reprezintă pentru aceștia o strategie importantă în demersul de „integrare“ în lumea satului (aderarea la identitatea de maghiar se produce atât datorită superiorității recunoscute a modelului cultural maghiar față de cel românesc, cât și datorită lipsei elementelor culturale proprii: limba, obiceiuri, etc.). Pe de altă parte, credem că această autoidentificare se produce și în Ungaria, unde are un puternic caracter instrumental. Fiind o strategie viabilă atât în Ungaria cât și în România, ea tinde să se interiorizeze și să se permanentizeze.

„Ăștia toți sunt maghiarizați. Oricum țigan îi zici, da' nu-i zici la nici unul în față ca e țigan. Are impresia că dacă i se zice țigan e marginalizat... au și religia la unguri, sunt asimilați în totalitate de unguri.” (român)

Neavând resurse simbolice proprii, în special limbă proprie, țiganii maghiari împrumută și „cumpără” elemente de tradiție maghiară, aspect vizibil mai ales în construirea porților secuiești din fața caselor lor:

„Fac porți secuiești ca s-arate că-s bogați. Și-au făcut porți din alea mari, de la unguri au luat modelul ăsta. De la un profesor maghiar care are poartă la sosea, de acolo au luat modelul...” (român)

În timp ce țiganii maghiari bogați au porți secuiești în fața fiecărei porți, maghiarii au doar două asemenea porți și putem considera că avem de-a face cu o „supralicitare” a maghiarității proprii și a justificării noului status economic și social.

Votul

În Zăbala, țiganii maghiari votează cu U.D.M.R., comportament ce poate fi considerat ca intrând în aceeași logică amintită. Pentru români însă, acest ultim comportament este privit ca răspuns la eventuale avantaje economice și politice pe care țiganii maghiari le-ar avea de la maghiari: *„Țiganii trage unde capă tă ceva. Au promis la țigani bani, au votat.” (român)*

Reacții ale ne-țiganilor la aceste strategii

Ca urmare a acestor strategii, a adaptărilor reciproce și a modificărilor survenite în sat, *reacția inițială de excludere se nuanțează, atitudinile și comportamentele se diversifică*, apărând poziții care valorizează într-o oarecare măsură noul comportament al țiganilor bogați. Ca exemplificare a diferențelor atitudinale existente, vom reda în cele ce urmează câteva poziții actuale ale ne-țiganilor:

„Păi acum și țiganii s-au modernizat, nu mai sunt cum erau înainte, ca să fie bățăuși. Acum gata. Au intrat în sat. Nu mai e nici cu țiganii diferența. Foarte eleganți sunt acum țiganii.” (român)

„Sunt între ei și care sunt mai liniștiți, cu care poți să stai de vorbă. S-au mai civilizat, dar spiritul ală al lor... Au mai învățat pe undeva și altceva. Se vede pe ei că sunt un alt tip de țigani și cum vorbesc. Sunt respectuoși, da, foarte respectuoși. Cu ei mă salut, alții nu am cu care să mă salut în sat.” (român)

„Cred că ieșirea dincolo i-a civilizat puțin. E și printre ei și oameni cumsecade. Asta se vede că a fost și în străinătate, că a lucrat, se vede cum lucrează.” (român)

„Atâta știu, că sunt foarte inventivi și ar găsi ei ceva de făcut. Cei care s-au realizat, ar găsi ceva de făcut ca să le fie bine, să nu moară de foame. Ce-au făcut, au făcut, e meritul lor.“ (român)

„Nu prea avem contact, așa. Mai de la distanță, n-ai ce comunica cu ei, știi cam ce le poate capul, mai bine să nu-ți faci de lucru cu ei, te fură în față, numai cu șmecherii... pentru că e țigan, țigan și atât...“ (maghiar)

Acceptarea țiganilor maghiari merge însă până la un punct. În sat nu există nici un caz de căsătorie între țigani maghiari și ne-țigani, iar concubinajele existente (care între timp au intrat în disoluție) au fost aspru catalogate, tinerii care au trăit în concubinaj cu țigănci fiind în general sancționați: „băieți de ăștia destrăbălați iau țigani. Cu mintea slabă.“ (român), iar familiile au intervenit în forță pentru a opri eventuale căsătorii cu țigănci.

Pentru a exemplifica mai bine, am spune „la limită“, acest joc de acceptare/respingere existent în interiorul comunității, vom reda reacțiile în cazul a două concubinaje mixte (una cu român, alta cu maghiar), cazuri în care exprimă în fapt limitele frontierelor existente.

Două cazuri de concubinaje mixte

„Tata a spus că dacă află că sunt cu țigancă, mă omoară și pe mine și pe țigancă... iar tatăl ei a zis că dacă vreau să stau cu ea, numai dacă suntem căsătoriți mă lasă, dacă nu, nu. Eu am zis că părinții mei nu prea mă lasă. De ce, mă? Că și noi suntem oameni... Iar tatăl țigăncii, a spus: ori iei ca nevastă, ori te ucid. Nu pot ia ca nevastă, că numele meu va fi mizerabil în familie... Da, părinții nu m-a lăsat. Fata am lăsat-o și au vrut să bată pe mine. Uite, noi nu te lăsam să stai cu altă fată. Am zis: De ce? Dacă asta ai pățit, atunci ia ca nevastă. Eu nu pot să trăiesc cu ea, nu – că mâncare făcea foarte bună, dar mintea ei altcumva este. Eu am pământ, eu nu pot să trăiesc fără pământ. Am vrut să ies la câmp, dar, fratele ei... că bate soarele prea tare, și uite că... eu nu mai lucrez cu pământul, că mai bine ocup cu bișnița... Da, mai bine dacă lasă distanța de la țigan. Niciodată n-am plăcut țiganii și habar n-am cum a fost. Nici nu văd cu ochii mei țiganii. Urăsc țiganii. Era o atragere atunci. Aicea, așa era amestecat omul, numai eu eram care eram mai apropiat de ei. Dacă intra la bar, la discotecă... băi, măi și liniștiți, măi. Bai, noi așa suntem, țigani suntem, noi așa suntem. Păi, de-aia n-aveți obraz, urlați așa, să se audă și la a treia comună. Da. El nu judecă, el are altcum capu'...“ (maghiar, fost concubin cu o țigancă ungueroaică bogată)

„Că nouă nu ne trebui și atâta am strigat: nu ne trebui și nu-mi trebui. Du-te focului să te coacă. Fie și ungueroaică, numai țigancă nu. Nici n-am spus la rude că e cu țiganca, că mi-a fost rușine. Satul a zis: băiatu ăla fain, că se duce la țigancă. Niște oameni scârboși, minciñoși de nu se există. Țigani împuțâți. Numai că au ajuns bine, dă'i dracului, au câștigat. Ai văzut ce blocuri au? Lumea râdea, că vine, că îi batjocorește țiganca. La țigani le părea

bine, că era cu român, dă'i încolo, că mâncau toată spurcăciunea. S-acu' mai mănâncă spurcăciunea. Ȑi mai împutuți, Ȑi mai mincinoși, da' au bani, că românii n-au așa bani ca ei." (româncă)

CONCLUZII

Evoluția socială a comunităților de țigani maghiari (săraci și bogați) este departe de a se fi încheiat; ieșită dintr-un spațiu al logicii colective și al transformărilor lente, aceasta comunitate a intrat, mai mult decât comunitățile română și maghiară, într-o dinamică și combinatorică accentuată; logica de până acum – a grupurilor, poate și cred că va fi înlocuită – cel puțin ca demers explicativ – de logică singularităților. Aceasta afirmație poate părea forțată, dar cred că se susține în chiar dinamica procesului pe care îl parcurge întreaga comunitate (care a determinat transformări atât de profunde într-un interval atât de scurt de timp) și care probabil va genera multe comportamente centrifuge.

La țigani maghiari, *familia* s-a dovedit a fi singura instanță stabilă în timp, „elementul cheie” ce a asigurat funcționarea comunității. De asemenea, evoluția diferențiată a celor două grupuri de țigani maghiari a avut ca back-ground existența a două structuri diferite de familie (din punct de vedere al structurii demografice), cu două regimuri economice diferite; primul a făcut posibilă o logică economică de tip acumulare, celalalt o logică economică și strategii de supraviețuire. În acest context, familiile cu mulți tineri au avut un avantaj față de celelalte și au reușit să se ocupe în Ungaria cu activități economice foarte productive.

Privind dintr-o perspectivă mai amplă, concluzia noastră este dublată de analizele privind migrațiile rromilor în Europa din ultimii ani, cazuri în care se observa o primăritate a rolului jucat de către familie (recte rudenie) față de alte tipuri de structuri sau solidarități sociale.

Putem conchide în final că diferențierea dintre cele două comunități de țigani maghiari se datorează în principal *diferențierii economice amintite* (implicând două logici economice familiale) precum și *negocierii statusului social cu comunitățile de ne-țigani*.

Intrând în registrul identității etnice, am accentuat anterior ideea de frontieră etnică (și amintesc aici influența teoriei lui Fr. Barth – „Ethnic boundaries”) și de construcție permanentă a acestor frontiere. Pe de altă parte, dincolo de teoriile frontierelor etnice și de teoriile instrumentaliste utilizate, consider că trebuie luat în calcul și punctul de vedere al lui Pierre Van den Berghe (în Poutignac, Streiff-Fernard), care consideră rudenia ca pe „o matrice” în baza căreia se înrădăcinează etnicitatea, iar cultura etnică este mai degrabă un mijloc al reproducerii grupului (această afirmație am utilizat-o tocmai datorită rolului pe care familia-ca-institutie l-a jucat și îl joacă în comunitate).

...Și considerăm că problematica discursului despre identitatea proprie se regăsește în logica grupală menționată, fiind în fond o formă de asumare a unei identități colective. În cazul studiat nu se poate vorbi propriu-zis de o identitate etnică. Am pornit din aceasta perspectivă teoretică, dar aceasta opțiune nu a explicat ce se întâmplă cu identitatea etnică a țișanilor maghiari din Zăbala, pentru că această identitate nu este neapărat etnică; putem vorbi mai degrabă de o identitate grupală, (și care nu ține cont de opțiunile noastre teoretice și puțin etniciste), care se construiește într-un joc de solidarități contextuale și care are mai multe coordonate și manifestări. Funcție de modul de utilizare și de vehiculare a acestei solidarități, putem vorbi astăzi de țișani maghiari, mâine de maghiari, poimâine – cine știe? De români.

Spuneam înainte că este posibil ca viitorul să consemneze o evoluție a singularităților și nu a grupului (ca până în prezent), fapt ce se poate datora atât tipurilor de raționalizare și contractualizare apărute (economice, ale relațiilor de rudenie, etc.) cât și dinamicii în care comunitatea este antrenată la ora actuală. Ori dacă această estimare este valabilă, ar fi cu atât mai interesant să observăm ce se va întâmpla cu raportul dintre identitatea de grup și cea individuală a țișanilor maghiari din Zăbala...

În mod evident, trebuie să nuanțăm punctele de vedere teoretice utilizate, în sensul că nu putem discuta despre existența sau aplicarea unilaterală a vreunei metateorii care să explice modul de funcționare al grupului și schimbarea identitară a țișanilor maghiari (schimbare existentă cel puțin la nivelul discursului), dar am amintit aceste teorii tocmai în ideea că aceste puncte de vedere au stat de fapt la baza acestui demers explicativ.

EPILOG

M-am dus la Remi acasă, noul meu prieten (n.n., țișan maghiar bogat). Părinții lui au fost foarte bucuroși de vizita mea și s-au grăbit să pună masa. Au adus sarmale și nu mare mi-a fost mirarea să constat că mâncarea era excelentă. M-am uitat în preajma: tacâmuri impecabile, veselă nouă, o organizare a casei care nu mai amintea cu nimic comunitatea de origine... și mai ales, peste toate, plutea mirosul îmbietor al sarmalelor calde.

Mi-am amintit de familia de țișani maghiari din deal la care fusesem cu o zi înainte. La locuința insalubră, la atmosfera apăsătoare de acolo și nu în ultimul rând la mâncarea gătită (mai bine zis care se gătea singură) și de care nu m-aș fi atins în ruptul capului.

Am simțit atunci organic diferența ce se statuase între cele două comunități de țișani maghiari și pe care o conștientizasem deja la nivel mental. O diferență care, dincolo de explicațiile raționale, merită să fie amintită și considerată ca atare.

Și în spiritul diferențelor existente și care fac obiectul materialului de față, încercăm în final o comparație cu domeniul culinar amintit, considerând

că viața țiganilor maghiari din Zăbala pendulează din mai multe punct de vedere, undeva între „un crud și un gătit“ existențial.

BIBLIOGRAFIE

AUGÉ, Marc (coord)

1975 *Les domaines de la parenté*, Paris

BARTH F.

1969 Introduction în F. Barth (ed), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, Bergen/Oslo, Universitetsforlaget, London, George Allen et Unwin, p. 9-38.

BINDER, Pál

1993 Zabola – Săptămânalul *Háromszék*, 13.02.

BRASS, P.

1991 *Ethnicity and Nationalism. Theory and Comparison*, London, Sage Publications, p. 19, în 40.

DUMONT, Louis

1996 *Eseu asupra individualismului*, Editura Anastasia, București

1971 *Introduction à deux théories d'anthropologie sociale*, Ecole Pratique des Hautes Etudes and Mouton, Paris

GEERTZ C.

1963 The Integrative Revolution. Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States, în C. Geertz (ed), *Old Societies, New States*, New York, The Free Press, în 40.

GELLNER E.

1991 Le nationalisme et les deux formes de la cohésion dans les sociétés complexes, în G. Delannoï et P. A. Taguieff (sub direcția) *Theories du nationalisme*, Paris, Edition Editions Kirme, p. 233-255, în 40.

GOODY, Jack

L'évolution de la famille et du mariage en Europe, Armand Colin, Paris

GOFFMAN, Erving

1963 *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*, Prentice Hall

HALBWACHS, Maurice

1968 *La mémoire collective*, Presses Universitaires de France

LAPLANTINE, François

1996 *La description ethnographique*, Editions Nathan, Paris

LAUTIER, Bruno

1994 *L'économie informelle dans le tiers monde*, Édition La Découverte, Paris

POUTIGNAC P. & STREIFF-FENARD J.

1995 *Theories des Ethnicite*, Paris, Presses Universitaire de France

RRMATHAN

Revista de studii despre rromi, nr. 1, 2, București, 1997, coord. Puiu Lățea,
Liviu Chelcea, Vasile Ionescu

WEBER, M.

1971 *Economie et Societe*, Paris, Plon, p. 416.

ZAMFIR, C., ZAMFIR Elena, coord.

1993 *Țigani – între ignorare și îngrijorare*, București, Editura Alternative

